

na yepyeni bir anlayışla itibar kazandırıp ekol oluşturmuş, özellikle Âlî Paşa'nın sadârette geliştirdiği sistem uzun süre düstur kabul edilmiştir. Daha sonra sadrazamın yetkileri ve sıfatı konusu yeniden ele alınmıştır. 1876 anayasasında "vekîl-i mutlak" kavramına yer verilmemiş, 27-28. maddelerde sadâret ve meşihatın güven duyulan kimselere padişah tarafından verileceği, Meclis-i Vükelâ'nın sadrazamın başkanlığında toplanıp iç ve dış meseleleri görüşeceği ifade edilmiştir. Tanzimat devrinde üç büyük sadrazamdan sonra özellikle II. Abdülhamid zamanında çok sık sadrazam değişikliği olmuş, Batılı büyük devletlerin ve elçilerinin müdahalesiyle tayin, azil ve değişiklikler görülmüştür. 1876'dan sonra kırk sekiz sadâret değişikliği olmuştur. Bu sık değişimin Batılı devletlerce Bâbî'li'ye verilen ultimatomlara bir cevap olduğu düşünülmektedir. 1838'de kısa bir süre sadrazam yerine başvekil tabiri kullanılmış, II. Mahmud'un ölümünden sonra Sultan Abdülmecid'in Koca Hüsrev Paşa'yı sadrazam tayiniyle nihayete ermiştir. 4 Kasım 1922'de son sadrazam Ahmed Tevfik Paşa'nın istifası ile sadrazamlık kurumu fiilen ortadan kalkmış, bu görevi Ankara hükümetinin başvekil devralmıştır.

Sadrazamların biyografilerini içeren bir birinin devamı niteliğinde eserler yazılmıştır. Osmanzâde Ahmed Tâib'in *Hadikâtü'l-vüzerâ'sı* ve zeyilleri bu konuda standart bir eser olmakla birlikte eserde Osmanlı sadrazamları fonksiyonel olarak ele alınmamış, sıfat ve yetkileri konusunda bilgi verilmemiştir. Bu serinin devamı olarak hazırlanmış olan ve Mehmed Emin Âlî Paşa'dan Ahmed Tevfik Paşa'ya kadar otuz yedi sadrazamın etraflı biyografisini içeren İbnülemin Mahmud Kemal'in *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* adlı kitabı büyük kısmı şifahî kaynağa ve hâtıraya dayanmakla birlikte çok daha tatminkâr bir eserdir. M. Zeki Pakalın'ın *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*'i de (I-V, İstanbul 1940-1948) bu arada zikredilebilir. Vekâyî-nâmelerde sadrazamların tayin ve azilleri, savaş ve barış dönemlerindeki önemli icraatları başta olmak üzere merasimlerine, elçi kabullerine, vefat haberlerine ve bu münasebetle bazı kısa değerlendirmelere yer verilmektedir. Bazı Osmanlı vekâyî-nâmelerinde bilhassa vefat sebebiyle geniş sayılabilecek sadrazam biyografilerine rastlanmaktadır. Kâtib Çelebi *Takvîmü't-tevârih*'te, Şem'dânîzâde *Esmârü't-tevârih*'te kendi zamanlarına kadar gelen sadrazam listeleri vermiştir. *Sicill-i Osmânî*-

de alfabetik olarak diğer biyografiler arasında sadrazamlar da sıralanmıştır. Sadrazamların tayin ve azillerini, görev sürelerini yıl, ay ve gün olarak gösteren, konusundaki en sıhhatli liste İsmail Hamî Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nde bulunur. Danişmend'in sadrazamların ırkî menşelerine saplantı derecesinde vurgu yapması, devşirme kökenli sadrazamların başarılarını küçümsemesi ve yer yer onları devlete karşı sadakatsizlikle suçlaması bu eserin en zayıf taraflarıdır. Öte yandan sadrazamların devlet işlerinde nasıl davranması gerektiği konusunda eski Türk-İslâm devlet geleneği çerçevesinde nasihatnâme türünde birtakım eserler de mevcuttur. Bunların arasında özellikle Lutfi Paşa'nın *Âsafnâme*'si daha önce yazılmış siyasetnâme, nasihatü'l-mülûk, nasihatü'l-vüzerâ literatürü içinde tecrübelerine dayanması sebebiyle ayrı bir yere sahiptir. Nahîfî'nin *Nasihatü'l-vüzerâ'sı*, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ* adlı eseri, Sarı Abdullah Efendi'nin *Nasihatü'l-mülûk*'ü de bu kategoriye giren örnekler olarak gösterilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Fatih Sultan Mehmed, *Kânûnnâme-i Âlî Osman* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 2003, tür.yer.; Lutfi Paşa, *Âsafnâme* (nşr. Mübahat S. Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 5-25; Tevfik Abdurrahman Paşa, *Kânûnnâme (MTM, I/3 [1331] içinde)*, s. 498; *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân* (nşr. Halil İnalcık – Mevlûd Oğuz), Ankara 1978, s. 12, 31; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 360-361; *Hadikâtü'l-vüzerâ*, tür.yer.; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), II, 18; *Sicill-i Osmânî*, I-IV, tür.yer.; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, I-IV; Mehmed Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, İstanbul 1940-48, I-V; Pakalın, III, 77-89; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 111-179; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 103; a.mlf., "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", *TTK Belleten*, III/9 (1939), s. 99; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1963, s. 72-74, 78-82; a.mlf., *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara 1976, tür.yer.; Danişmend, *Kronolojisi*, V, 7-108; Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Veziriazamlık*, Ankara 1974; *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* (haz. Yaşar Yücel), Ankara 1988, tür.yer.; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul 1993, tür.yer.; C. V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbîlî 1789-1922* (trc. İzzet Akyol – Latif Boyacı), İstanbul 1994, tür.yer.; M. Âkif Aydın, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994, I, 402, 404; Ahmet Emin Yaman, *Osmanlı İmparatorluğunda Sadrazamlık (1876-1922)*, Ankara 1999; a.mlf., "Sadrazamlık", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XIII, 577-585; Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul 2004, s. 126; Metin Kunt, "Na'imâ, Köprülü, and the Grand Vizirate", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, I, İstanbul 1973, s. 57-63; a.mlf., "Şadrî A'zam", *El*² (İng.), VIII, 751-752; Sevan Nişanyan, "Son Sadrazamlar", *Toplumsal Tarih*, sy. 42, İstanbul 1997, s. 36-46; M. Tayyib Gökbilgin, "Lutfi Paşa", *İA*, VII, 98-99; J. Deny, "Sadrazam", a.e., X, 46; Ş. Turan, "Sinan Paşa", a.e., X, 674; Mehmet İpşirli, "Bâbîlî", *DİA*, IV, 378-386.

MEHMET İPŞİRLİ

SADREDDİN el-BASRÎ

(صدرالدين البصري)

Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Âlî b. Ebî'l-Ferec b. el-Hasen (el-Hüseyn) el-Basrî (ö. 659/1261)

el-Hamâse adlı eseriyle tanınan Arap edebiyatı âlimi.

590 (1194) yılı civarında Basra'da doğduğu tahmin edilmektedir. Bir süre Basra'da ve Dimaşk'ta yaşadı. Daha sonra Halep, Bağdat ve Mısır'da bulundu. Dönemin ileri gelen devlet adamları, âlim ve edipleriyle yakın ilişki kurdu. Bunlar arasında Eyyûbîler'in Halep kolu hükümdarı el-Melikü'n-Nâsir Selâhaddin Yûsuf, son Abbâsî halifesi Müsta'sım-Billâh, Mısır Memlûk Sultanı I. Baybars, Vezir İbnü'l-Kıftî, tarihçi İbnü'l-Adîm, Kemâleddin Muhammed b. Talha eş-Şâfiî, Yahyâ İbnü'l-Kayserânî ve İbn Mâlik en-Nahvî yer almaktadır. Bu kişilerin birçoğu *el-Hamâse*'ye takriz yazmış, Basrî'nin ilim, irfan, edebiyat ve faziletinden övgüyle söz etmiştir. Takriz yazanlardan biri olan İbnü'l-Adîm'in *Târihu Haleb*'inde Basrî'nin uzun süre Halep'te kalmasına rağmen biyografisine yer vermemesi, yine çağdaşı İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yan*'ı ile bunun tetimmesi olan İbn Şâkir el-Kütübî'nin *Fevâtü'l-Vefeyât*'ında bu eksikliğin telâfi edilmemiş olması, aynı şekilde Safedî'nin *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*'ında da yer almaması ilginçtir. Sadreddin el-Basrî'nin vefat tarihi olarak *Keşfü'z-zunûn* gibi bazı eserlerde Hülâgû'nun Bağdat'ı işgal ettiği 656 (1258) yılı gösterilirse de Halep'in Hülâgû tarafından yakılıp yıkıldığı 659 (1261) yılında Halep Hükümdarı el-Melikü'n-Nâsir Selâhaddin Yûsuf'un beraberinde bulunduğu ve bu karışıklıkta yetmiş yaşlarında öldürüldüğü rivayeti gerçeğe daha uygun görünmektedir.

Eserleri. 1. *el-Hamâsetü'l-Başriyye*. Hamâse türü şiir antolojilerinin en hacimlilerinden biridir. Eser hamâse ve besâle

(kahramanlık şiirleri), medih ve takriz, te'bîn ve risâ (mersiye / ağıt şiirleri), edep, nesib ve gazel (ayrılık ve aşk şiirleri), hicâ (yergi şiirleri), azyâf (misafirperverlik şiirleri), mezemmetü'n-nisâ, sıfat ve nuût (tasvir şiirleri), siyer ve nûas (hayatı ve yaşlılık dönemini ele alan şiirler), mülâh ve mücûn (latif ve müstehcen şiirler), inâbe ve zühd olarak on iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Antolojide çoğu Câhiliye, erken İslâm ve Emevî devirleri, şairlerinden kısmen de muhdes şairlerden olmak üzere 961 şaire ait 1661 kaside ve kıta yer alır. Halep Sultanı el-Melikü'n-Nâsir Yûsuf'un emriyle tertip edilen antoloji 647 (1249) yılında kendisine sunulmuştur. Basrî, daha sonra yaptığı değişiklik ve ilâvelerle antolojisinin hacmini iki katına çıkarmış ve eserin mukaddimesinde belirttiği üzere 654 (1256) yılında son Abbâsî halifesi Müsta'sım-Billâh'a takdim etmiştir. Eserin kaynakları, başta Hâlidî kardeşler (Hâlidîyyân) Muhammed b. Hâşim ile Saîd b. Hâşim'in ortak eseri olan *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* olmak üzere Ebû Temmâm, Buhtûrî ve İbnü's-Seceri'nin *Hamâse*'leri, Câhiz'in *Kitâbü'l-Hayevân*'ı, Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Dîvânü'l-me'ânî*'si, Ebû İshak el-Husri'nin *Zehrü'l-âdâb*'ı, Ebû Ali el-Kâfî'nin *el-Emâlî*'si gibi eserlerle bazı şairlerin divanlarıdır. İlk defa Muhtârüddin Ahmed tarafından neşredilen antolojiyi (I-II, Haydarâbâd-Dekken 1383/1964) daha sonra bu neşrin eksiklik ve hatalarını gidermeyi amaçlayan Âdil Cemal Süleyman yeniden yayımlamıştır (I-III, Kahire 1408/1987). 2. *el-Menâkıbü'l-'Abbâsiyye ve'l-mefâhirü'l-Müstansırıyye*. Bağdat'ta son Abbâsî halifesi Müsta'sım-Billâh'ın son günlerine kadar Abbâsî halifeleri tarihidir. Eserde ayrıca Mısır Abbâsî halifelerinin ilki olan ve 659 (1261) yılında Memlûkler'in başşehri Kahire'de kendisine biat edilen Müstansır-Billâh'tan da söz edilmektedir. Eserin yazma nüshası Paris Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır (nr. 6144). 3. *Kitâbü's-Şaṭraṇç* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3804).

BİBLİYOGRAFYA :

Sadreddin el-Basrî, *el-Hamâsetü'l-Basriyye* (nşr. Muhtârüddin Ahmed), Haydarâbâd-Dekken 1383/1964, I, 1-3; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 19-34; a.e. (nşr. Âdil Cemâl Süleyman), Kahire 1408/1987, M. Ebû'l-Fazl İbrâhim'in takdimi, I, 1-2; neşredenin girişi, II, 1-26; *Keşfü'z-zunûn*, I, 692-693; Brockelmann, *GAL*, I, 299; *Suppl.*, I, 457; Zirikî, *el-A'lam*, IV, 319; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), II, 22; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VIII, 665; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-mü'errihin fi 'ahdi'l-Mogûl ve'l-Türkân*, Bağdad 1376/1957, I, 171-172; Sezgin, *GAS*, I, 74; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 592-594. ZÜLFİKAR TÜCCAR

SADREDDİN-i ERDEBİLÎ

(صدر الدين أردبيلي)

Sadrüddin Mûsâ b. Safiyyiddin İshâk
b. Emînidin Cebraîl Erdebîlî
(ö. 794/1392)

Safeviyye tarikatı şeyhi
(bk. SAFEVİYYE).

SADREDDİN KONEVÎ

(صدرالدين قونوی)

Ebü'l-Meâlî Sadrüddin Muhammed
b. İshâk b. Muhammed b. Yûsuf Konevî
(ö. 673/1274)

Vahdet-i vücûd düşüncesinin
Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den sonraki
en önemli temsilcisi.

Malatya'da dünyaya geldi. Yaygın görüşe göre doğum tarihi 606 (1209) yılı civarıdır. Babası Mecdüddin İshak önemli bir mutasavvıf ve âlim, aynı zamanda Anadolu Selçuklu Devleti'nde üst düzey bir yöneticiydi. Kaynaklarda Mecdüddin'in Selçuklu sarayı ile Abbâsîler arasında elçilik görevlerinde bulunduğu kaydedilmektedir. Mecdüddin, Selçuklu sarayında şehzadelere hocalık yaptığından bazı rivayetlerde "sultanın şeyhi" lakabıyla anılmıştır. Sadreddin'in annesinin Selçuklu sarayına mensup olduğu nakledilir. Bu mensubiyetin mahiyeti hakkında farklı rivayetler vardır. Bazı menkıbelerde annesinin hükümdarın kız kardeşi olduğu vurgulanır. Konevî için söylenen "sultan oğlu" ifadesi böyle menkıbelerle dayanır. Bazı menkıbelerde ise sultanın âzatlî câriyesi olduğu söylenir. Bu menkıbeler özellikle Mevlevî kaynaklarında zikredilen, Konevî'nin zâhidliği önemsemeyen "mülûkâne" yaşantısı hakkındaki rivayetlere kaynaklık etmiş olmalıdır.

Konevî, ailesinin imkânlarından yararlanarak dönemin önemli hocalarından ders aldı, dinî ve felsefî ilimler alanında iyi bir öğrenim gördü. Babasının ona bıraktığı en önemli miras âlim ve mutasavvıflarla olan dostluğuuydu. Bunların arasında başta gelen isim Muhyiddin İbnü'l-Arabî idi. İbnü'l-Arabî, Mekke'de tanıştığı Mecdüddin İshak'ın daveti üzerine Dimaşk, Urfa ve Diyarbakır yoluyla Malatya'ya gelmiş, bir süre onunla beraber kalmıştı. Bu dönemden itibaren İbnü'l-Arabî ile Mecdüddin arasındaki arkadaşlık güçlenmiş ve sağlam bir dostluğa dönüşmüştü. Mecdüddin, menkıbelerde sultanın çocuklarının eğitimi diye zikredilen bir görevle Konya'ya gittiğin-

de İbnü'l-Arabî de onunla birlikte veya bir müddet sonra Konya'ya gitmişti. Mecdüddin'in ilişkileri sayesinde İbnü'l-Arabî'nin Selçuklu sarayı nezdinde yüksek itibar kazandığı ve önemli dostluklar kurduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun Selçuklu sultanlarıyla yakın ilişki içinde olduğu ve kendileriyle yazıştığı bilinmektedir. Bu münasebetlerin Konevî'nin hayatı ve fikrî gelişimi üzerinde önemli etkileri olmuştur. Konevî'nin daha sonra yerleşeceği Konya'da üst düzey yönetici ve bilim adamlarıyla ilişkileri büyük ihtimalle babası ve İbnü'l-Arabî ile başlayan bu ilişkilerin bir devamıydı.

Sadreddin Konevî dokuz on yaşlarında iken babasını kaybetti. Mecdüddin'in vefatı üzerine İbnü'l-Arabî'nin onun dul eşyile evlendiği ve Konevî'nin üvey babası olduğu rivayet edilir (Lâmiî, s. 632). Bu evliliğin gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemek güçtür. Bununla birlikte İbnü'l-Arabî ile Konevî arasındaki ilişki İbnü'l-Arabî'nin ölümüne (638/1240) kadar devam etti. Konevî, bu ilişkinin bir şeyh-mürîd ilişkisi gibi başlayıp daha sonra entelektüel bir arkadaşlığa dönüştüğünü, İbnü'l-Arabî'nin sürekli yanında bulunduğunu, özel tasavvufî tecrübelerine ve bilgilerine ortak ve onun vârisi olduğunu söyler. Konevî'nin çocukluğunda ve gençlik döneminde İbnü'l-Arabî'yle birlikte çeşitli bölgeleri dolaştığı anlaşılmaktadır. Menkıbelerde henüz küçük yaştaiken tahammülü güç, ağır riyâzetlere girdiğinden söz edilmesi onun çocukluğundan itibaren tasavvufî hayatın içinde bulunduğunu göstermektedir. İbnü'l-Arabî'nin ölümünden bir süre sonra muhtemelen 1241 yılında Konya'ya giden Sadreddin hayatının sonuna kadar burada yaşadı. Onun Konya'ya gelişi bir menkıbede Konya eşrafından birinin oğlunu tedavi etmesiyle irtibatlandırılır. Konevî'nin Mısır, Şam, Hicaz gibi bölgelere gittiği, oradaki âlim ve sâfililerle ilişki kurduğu anlaşılmaktadır. Câmî *Nefehâtü'l-üns*'te onun bir süre Mısır'da ve Kudüs'te bulunduğundan, hacca gittiğinden ve bir müddet orada kaldığından söz eder. Kendisi de Moğollar'ın Bağdat'ı istilâ ettiği tarihte Mekke'de olduğunu belirtir (*Kırk Hadis Şerhi*, s. 56). Sadreddin Konya'da vefat etti ve burada defnedildi.

Konevî, İbnü'l-Arabî ve Mecdüddin İshak'ın da arkadaşı olan Evhadüddin-i Kirmânî ve Sa'deddin-i Hammûye ile yakındı (Lâmiî, s. 633). Menkıbelerde İbnü'l-Arabî'nin Konevî'yi Kirmânî'ye emanet ettiği ve birlikte hacca gittikleri aktarılır. Konevî'nin, Kirmânî'den aldığı bir seccadenin "teberrûken" mezarına konulmasını vasi-